

ГАРТ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА
КРИТИЧНИЙ ЖУРНАЛ ВСЕ
УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕ
ТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

РЕДАГУЮТЬ: В. КОРЯК, І. КУЛИК,
І. МИКИТЕНКО, В. СОСЮРА, П. УСЕНКО,
М. ДОЛЕНГО, В. ЮРИНЕЦЬ

68

№ 4-5 КВІТЕНЬ—ТРАВЕНЬ 1928

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ТАРТ

ЛІТЕРАТУРНО-ХОДОЖИЙ ТА
КРАСТОВИЙ ЖУРНАЛ ВСЕ
УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕТ

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР: М. КОРИК, І. КУЛИК.
І. МІХАЙЛЕНКО, В. СОСНОГО, Н. КОРИК.
М. КОРИК, В. КОРИК.

ЗМІСТ

	Стор.
Май - Дніпрович. — Басарабія, поезії	5
Сава Голованівський. — Поезії	6
Л. Первомайський. — Околиці, роман	7
Кес. Андрійчук. — Тріолет, поезії	44
В. Кузьміч. — Хао - Жень, новела	45
П. Педа. — Вечорів, поезії	84
Ів. Топчій. — Знайомство. Хустка	85
А. С. — Свято Копалень	90
Ів. Микитенко. — Новий етап	94
Б. Коваленко. — Національне питання в літературній дійсності	106
Хроніка	128

БАСАРАБІЯ

Між бистрим Прутом і Дністром,
впираючись у Чорне море,
лежить тяжке народне горе
під злим боярським канчуком.

Не горе то батьків за родом
і не легка дітей печаль —
Єдиний крик, єдиний жаль
всього Молдавського народа!

З проклять, оправлених у біль,
там в'яжуть опір ночі й днини...
І помсти крик, мов клефт орлиний,
кривавий кличе всіх на бій.

Вставай! Вставай! А ніч пряде.
Росте народній гнів, як хмара.
О ні! не вдасться вам, боярам,
згасити цей червоний день!

Ще Басарабія не впала
і в крові ще не залилась!
Ще прийде чорний час для вас,
пани і слуги капітала!

Нехай сьогодні в вас парад —
він завтра може обірваться!
І будуть ради й воля й праця
обабіч вільного Дністра!

Перескочить золотисті гаті
І в світі невидані піти,
Що стоять розхристані й розп'яті
За межею нашої мети.

І цвісти, цвісти і розцвітати
Міліоном золотих жоржин,
Щоб і наша простогруда хата
Відчувала сили передзвін.

Щоб колись у сумі надвечір'я
Розкололась radoщами мла,
Щоб на нашім золотім подвір'ї
Діямантом пісня зацвіла.

Ще оці, золотогруді гаті,
Ну, а потім — у ясні світи,
Що сонцями — теплі і багаті
Над межею нашої мети.

1928.

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

ОКОЛИЦІ

Роман

Докії Певзнер на знак найбільшої пошани
й дружби — присвячую.

Частина перша

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

1

Життя Тихона Амосовича проходило тихо й спокійно без захоплюючих злетів угору, без карколомних спадів униз, наче маленька, спокійна, неглибока, неширока річечка, притока більшої, ширшої, глибшої річки. Малесенька річка тече, несе свою воду до більшої (бо кожна річка має кудись упадати), пристосовується до місцевости, обминає гроби, знаходить натуральні джерела, аби легший та довший шлях був. Часом зробить таку петлю, що дивуєшся... Для чого?

Кожного ранку по гудку Тихін Амосович виходив з дому з маленьким кошиком в руці, зодягнений у запорошений спецодяг. У млині кошик з сніданням клав на раз назавжди встановлене місце й ставав до вальців.

На перерві спочатку запалював цигарку, викурював її повагом, не хапаючись, затягувався не дуже часто... Потім виймав з кошика снідання, загорнене в газетний аркуш, і їв так само повагом, пережовуючи кожну крихітку хліба, кожен шматочок сала чи ковбаси.

Ця звичка їсти не кваплячись залишилася в Тихона Амосовича від голодних років, коли, крім півфунтової пайки хліба та пшоняного кандьору, не було нічого.

Тоді він їв намагаючись як-найбільше продовжити насолоду, випивав по безліч шклянок чаю з сахарином, наповнював шлунок і все-таки залишався невдоволений, бо, крім почуття ваги в шлункові, така їжа не давала нічого... Правда, дала вона ще один

реальний наслідок: катар шлунку, і тепер Тихін Амосович часто неймовірно страждав від нього.

На вигляд Тихін Амосович був невисокий, худорлявий, з жовтим обличчям, з синяками під холодними, притамовано - свинцевими очима, ходив сутулячись, руки тримав у кешенях штанів або за спиною. Волосся в нього росло теж якесь недоладне — темніше зверху вниз, тоб-то борода була руда, аж червона, „шевченківські“ вуса трохи світліші, а голова вже зовсім русява, з легким відтінком золота. Бороду він голив, щоб не так кидалася в вічі різноманітність. Лоб, перехрещений зморшками здивовання, невисокий і не низький, лоб пересічної людини. Ніс, як і більшість пересічних носів — картопелькою, вуха невеликі, чисто вимиті й рожеві, як у дівчини...

Після роботи Тихін Амосович обідав дома, переодягався в чисту одягу — чорні суконні штани, заправляючи їх у чоботи пляшкою, до блиску наваксовані. Сорочки в нього були „українські“, вишивані солідними фарбами: коричневою, світло-синьою й сіро-голубою. Краватка широка, теж у таких тонах. Зав'язував він її акуратно й заковлював довгою шпилькою, щоб не теліпалася. Поверх сорочки вдягався також чорний однобортний піджак, з міцними костяними гудзиками і трохи потертими кешенями. Комір і борти піджака Тихін Амосович часто чистив бензиною та хлібною шкоринкою й дуже турбувався, що скоро треба буде брати в роботу новий костюм, що висів на стіні загорнений у простирадло. „Брати в роботу“ це значило одягати після млина що-дня, але це не значило, що старий таким чином мав повну й безповоротну відставку. Його віддавалося в чистку та перелицьовку, і він продовжував слугувати ще рік-другий, а тоді вже продавався за безцінок, але неодмінно продавався. Проте навіть на перелицьованому на ньому не було жодної плями чи дірочки. Він був ветхий, витертий на колінах та на ліктях, але чистий. Жілеток Тихін Амосович не носив — чи не любив, чи, може, того, що костюм без жілетки обходився дешевше. Чобіт у нього завжди було дві пари: одна до роботи, друга — вихідна. Робоча пара підлатана слугувала рік-два, а вихідної з калошами не міг зносити й за три роки...

Пообідавши Тихін Амосович ішов на збори професійної спілки або ком'ячейки.

Він був непартійний, але на збори ком'ячейки акуратно приходив, сідав десь на задній лавці, плював під ноги і слухав усіх ораторів з однаковою увагою, жодним рухом не виказуючи, чи співчуває він промовцеві, чи ні; чи подобається йому промова, чи не подобається. Любив він промовців поважних, солідних, особливих товаришів із центру, бо місцевих вважав не досить розвиненими, недорікуватими

просто. Не любив він промовців молодих, безусих, які обов'язково розмахували руками, бігали коло столу президії, пили воду що - п'ять хвилин прямо з квітчастого полив'яного глечика, що стояв на столі, і за кожним словом повторювали: „товариші“ та „значить“.

Повагою користувалися промовці вусаті, що вміли говорити по півтори години незапинаючись, гладко, як заведена машина...

По закінченні доповіді, він не ляпав у долоні, як інші, а лише трохи вільніше вмощувався на своїй лавці й запалював чергову цигарку. Протягом зборів він безліч випалював їх, і з-під лавки, де він сидів, після зборів виміталось неймовірну кількість недопалків.

Голова зборів підвівшись вигукував:

— Товариші, запитання будуть?

Тихін Амосович починав хвилюватися.

Йому кортіло подати запитання, але поперед нього це встигало зробити декілька інших.

Він йорзав на лавці, трошки підводився, витягував шию, й на-решті, несміливо гукав:

— Можна мені запитати?

— Будь ласка, товаришу! — кричав голова, — тільки голосніше...

І тут Тихін Амосович подавав яке-небудь запитання, дуже схоже на запитання того анекдотичного червоноармійця, що по доповіді в касарні про міжнародній стан запитав: товаришу політрук, а чого сьогодні борщ без м'яса?

Між ними була різниця лише в тому, що червоноармійцеві наболіло „м'ясне питання“ й цікавило його більше, ніж лорд Керзон, а Тихін Амосович любив просто „ошарашувати“ доповідачів своїми несподіваними запитаннями. І коли це, тоб-то „ошарашити“ йому вдавалося, він весело посміхався в думці і казав сам собі: і цей такий, як і всі...

Членські внески Тихін Амосович платив кожного місяця зразу ж після получки. В завкомі його вважали за людину, хоч і недалеку, зате чесну й акуратну.

Часом його вибирали до якоїсь комісії.

В комісіях він незмінно брав на себе обов'язки секретаря, бо любив писати й писав чітко й розборливо. Писати йому все ж доводилося рідко і він смакував самий процес: умочав перо в атрамент, обережно струшував зайвину ло каламарчика і, схиливши голову набік, виводив протокола.

Коли ж не траплялося ні зборів, ні засідань, Тихін Амосович ішов до свого безпосереднього начальства, до вальцового Петра Павловича Гвоздика.

У Петра Павловича пили чай, сидючи за великим столом.

Самовар кипів, виспівував на різні голоси, з чайника валувала пара.

Марфуша — дружина Петра Павловича — розливала чай, нарізала тоненькі кружала цитрини й клала в склянку Петрові Павловичу й собі, а для Тихона Амосовича подавала до столу вазонку морелевого або малинового варення.

Тихін Амосович над усе любив варення з морелів.

опис Він розширеними ніздрями втягував його запах, ложечкою брав одну морелю, наповнену соком, жовто-рум'яну аж прозору, обережно спускав її в склянку. Потім набирав жинтаревого сиропу, піднімав ложечку високо й сироп падав у склянку тоненькою, пахучою цівкою...

Тихін Амосович колотив ложечкою чай і дивився на Петра Павловича або на Марфушу.

Він вже вивчив кожную риску їхніх облич, але що-разу не міг собі відмовити в догодності ще раз роздивитися, відшукати, можливо, якусь риску, незнайому досі.

п Петро Павлович, високий і тонкий, як ножиці, з вуглуватими руками й гострими плечима, з довгою й тонкою, наче в струся, шиєю. Голова маленька й кругла, як опука, жовтуваті гудзики очей глибоко сидять. Ніс карлючкою вгору, тонкий і малесенький, як кнопка. Вуха наче зібралися одлетіти від черепа, великі й він може ними рухати. Адамове яблуко на тонкій шиї гостро випирає, як не прорве шкіру. Петро Павлович чомусь голить і вуса, й бороду, а волосся на голові підстригає „йоржиком“.

Він говорить басом і думає, що говорить дуже дотепно.

тизування Дружина його, щоб він не сказав, сміється роблено, сухо: хі-хі!..

Вона низенька, товста, очі в неї запливли салом, а губи неприємно великі й червоні. Носа на обличчі й не помітиш — він увесь втопився в червонастих півкулях щік...

Тихін Амосович подивився на Марфушу й сказав:

— Добре в вас варення...

Марфуша підхопила його похвалу і почала розказувати, якого вона варення наварила тим літом і скільки, яке засахарилось і яке довелося домішувати сиропом.

Непомітно балачка перейшла на те, що яблука минулого літа були не дешеві, а до морелів і досягнути не можна було.

— Що воно цього року буде?

— Нічого не буде, — одрубав Петро Павлович, — не варитимеш варення, й усе... Наїлися солодкого й годі!

Марфуша збентежилась.

— Як це так не варитиму? — вона навіть забула хіхікнути. — Хіба я його для себе варю, про мене, я й сто год без нього житиму... А для гостей? Який би вже поганенький гість не був, а чаєм його напоїти треба, а без варення й чай не чай, так собі, водичка... Хіба не моя правда, Тихоне Амосовичу?

Тихін Амосович поважно погодився, хоч його й покорило від цих слів. Він почував себе поганеньким гостем, а їх гостинними господарями, що навіть поганенькому гостеві дають чаю з варенням.

Він заздрихав становищу Петра Павловича, становищу одруженого мужчини, незалежного господаря над хатніми речами, дружиною та дітьми.

Тихону Амосовичу неприємно було в них бувати, але він продовжував приходити — „у науку“.

Тихін Амосович постановив, що так само буде у нього, коли він одружиться, матиме власне помешкання, хоч би з двох кімнат та кухні, придбає меблі то-що.

Після довгого й приємного чаювання Петро Павлович витяг з кешені старовинну срібну, з синьою склицею цигарочницю й запропонував Тихону Амосовичу цигарку.

— Запалимо? Ха-ха... щоб дома не журилися?

— І так не журиються, — взяв цигарку Тихін Амосович, — нікому.

— Женитись пора, — знімаючи з столу самовара, — зауважила Марфуша, — доки ви парубкувати будете?

— Серйозно! — басом одрубав Петро Павлович. — Доки? Одружилися б, ходили до нас із жінкою, ми до вас, чого лучше?

Тихін Амосович помовчав, покрутив кінчика своїх „шевченківських“ вусів і кивнув головою.

— Чого ви киваєте? — вернулася з кухні Марфуша. — Хіба не пора?

— Пора, — погодився Тихін Амосович, — пора...

Після чаювання грали втрьох „у п'ятисотку“ — п'ятсот одно.

Колода карт — невідомо скільки років нею грали: ряба „сорочка“ заплямована, захватана масними пальцями, вуглики пооббивані і вже зовсім не гострі, а напівкруглі.

Як і завжди, таліруючи карти, Петро Павлович сказав:

— А карточки вже потріпалися... Треба нову колоду купувати. Може б, ти купила, Марфушо?

Марфуша підкинула брови й недбало відповіла:

— Тільки мені й роботи, що карти!

Петро Павлович говорить про потребу купити нову колоду карт тільки для форми, і Марфуша це давно вже знає.

— Тільки мені й роботи, — повторила вона. — Я й граю з вами тільки за компанію...

Вона все робить тільки за „компанію“. Їй цього не хочеться робити, але цього хочеться Петрові Павловичу й вона робить. Тихону Амосовичу — робить. Коли послухати її, то виходить, що й існує вона на світі за „компанію“, що трое дітей родила „за компанію“ також... Її ніщо не цікавить. Нічого в світі тоб-то не існує, бо існує в світі лише те, що цікавить її, а таких речей дуже мало.

3

Вдома Тихін Амосович скидав піджак, сорочку і лишався в одній спідній.

Спідні сорочки в нього міцні, б'язеві. Він надбав їх більше дюжини, щоб не часто прати, бо як часто перуть — білизна швидко рветься.

Роздягнувшись, Тихін Амосович сідав читати газету.

Спочатку читав „пригоди й злочини“, і особливо дратувався, коли вже в сто десятий раз читав про фармазонщиків, що якомусь дурневі продали шматочки скла замість бріліантів.

— Дурні! — в думці гримав Тихін Амосович. — Кожного дня в газетах пишуть і кожного дня нові дурні знаходяться!.. Я б таких...

Але Тихін Амосович навіть карі не міг скласти для „таких“.

Щоб заспокоїтись, Тихін Амосович читав фейлетона і дуже жалкував, коли його написав було не Остап Вишня.

Він був великий прихильник цього вельмивідомого гумориста і популяризував його в широких масах.

— Здорово пише! — поважно озираючи слухачів, промовляв Тихін Амосович. — Совітую прочитати! Ну, як слово скаже, так неначе одріже! Приходьте до мене, я вам почитаю, в мене є.

Дійсно, в Тихона Амосовича вдома в шухляді лежав акуратно складений стос газетних вирізок: фейлетони й гуморески Остапа Вишні.

Тихін Амосович не робив зайвих витрат, купуючи газету, він ще зберігав фейлетони і таким чином позбавлявся необхідности купувати їх виданими книжкою.

За фейлетонами йшов відділ робітничого життя.

Тихін Амосович прочитував у ньому всі замітки, обурювався чи милувався, це дивлячись, якого змісту траплялася замітка.

Замітки про раціоналізацію та про робітників-винахідників викликали його на роздум.

Він читав, припустимо, про те, що слюсар такий-то, на такому-то заводі вдосконалив такого-то варстата, що збільшило на стільки-то відсотків продукційність і підвищило якість... За це слюсар мав нагороди 300 карбованців.

Триста карбованців це сума, що має значіння для Тихона Амосовича, тому він запам'ятовував лише її. Всі ж останні цифри замітки одразу ж виходили з його пам'яті, бо вони його не цікавили.

Тихін Амосович думав, що не погано було б вдосконалити вальці, щоб одержати нагороди хоч 250 карбованців...

— Та чорт їх вдосконалисть!

— Це треба голови, щоб щось нове вигадати. А раз не вигадаш — не матимеш нагороди...

Жалко!

Після цього газета відкладалася набік, а Тихін Амосович починав думати про гроші.

Від них залежало й го життя.

Вони мусили зробити революцію в житті Тихона Амосовича. Дотепер ішло збирання сил революційної армії.

Книжка ошадної каси має вже лише одну незаповнену сторінку. Коли він заповнить її, його ошадження будуть складати 500 карбованців і в той день, коли він внесе останній внесок, мене рівно три роки з того дня, коли внесено перші 8 карбованців.

Протягом трьох років що-два тижні він одкладав на книжку шість-вісім карбованців. Як не кажіть, це потребувало великих зусиль, бо навколо немало принад, що можуть спокусити сорокалітнього мужчину.

Тихін Амосович старанно обминав їх, відмовляв собі навіть у дрібницях. Голівся раз на тиждень, до кінематографу не можна було його зтягнути, а коли випивав з приятелями, ніколи не забував, що більше, як за три пляшки пива, йому платити не можна.

Швидко цьому мусив настати кінець...

І Тихін Амосович почував себе невідготованим.

Скажімо просто — Тихін Амосович усі три роки збирав гроші для того, щоб одружившись мати змогу придбати обстанову для свого родинного помешкання, не чіпаючи свого місячного заробітку, потрібного на прожиття.

Він досяг цього. І не може одружитися з причини дуже простої — ні з ким.

Вечорами, відклавши газету, Тихін Амосович в пам'яті оглядав усіх своїх знайомих жінок, в думці екзаменуєючи їх на предмет гідності виконувати обов'язки дружини.

Жодна не задовольняла його вимог.

Одна худорлява, інша надто товста. Третя вже й помірна, але має кепську вдачу, й з нею життя буде безкінцевим скандалом. Четверта йому не подобається, бо дуже стара, а за молодих він і не згадує, бо певен, що жодна за нього не піде.

— Да, молода за мене не піде, — зідхав Тихін Амосович, стягуючи чоботи. — Та й що з тих молодих! Один у голові вітер... А мені вітру не треба, мені треба жінку умственну й роботящу... — позіхаючи він погасив лампу.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

4

З першої зміни ішли втрьох: Петро Павлович, Тихін Амосович і Федя.

Федя — підмітальщик, — наймолодший: двадцять років йому. Він підробляється під справжнього дорослого. Вуса у нього не ростуть, він старанно голить іржавою бритвою „жілет“ те місце, де вони мусять бути. Кажуть, це викликає рослинність.

Федя завжди одягається як - найкраще. Він має змогу це робити, бо живе у батьків.

Він певний, що гарна одежа — це перша ознака інтелігентності, і тому йому соромно в своєму запорошеному борошняним пилом спецодязі йти вулицею.

Він махнув рукою на своїх супутників і надав шагу. Пройти б як - найшвидше.

— Чого ти летиш? — крикнув йому навздогони Петро Павлович і звернувся до Тихона Амосовича. — Летить! Хтойзна й чого... Так довго не літатиме! Ноги попереламаються!

— Правда, — погоджується Тихін Амосович, і тягне, — попереламаються... Та й чобіт не настачиш.

Він дивиться на Петра Павловича знизу вверху.

Петро Павлович вищий за нього й за Федю, що ось притишив ходу. Він поруч з ними здається гігантом. Та він не гігант, хоч і з явними ознаками гігантизму.

— А вам чобіт жалко? — задерикуватو відповідає Тихону Амосовичу Федя. — Чоботи ніщо! Що таке чоботи?

— Кому ніщо, а кому й „що“... Ти всі гроші на взуття та одежу витрачаєш, а нашому братові й за квартиру плати, й за харч плати. А нашому братові треба дивитися, як би в одній парі два годи виходити... От тобі й „ніщо“!

Околиці

Федя мовчить. Значить, він погоджується з Тихоном Амосовичем.

Це видно по всьому, хоч би по тому лише, що Федя мовчить. Бо коли він не погоджується, то обов'язково стане сперечатися. Правда, це трапляється дуже рідко. Федя погоджується з усіма і з кожним.

Петро Павлович розказує про свого „старшенького“.

Льонька застромив гвоздика у „пупик“.

— Такий кумедний мальчишка! Бачить ямочка, давай, значить, колупатися, а там як підніме крик! Марфуша до нього. Дивиться, аж він гвіздок у пупик застромив... А больший же хлопчисько!

Він це розказує не то як смішну пригоду, не то, як печальну, і Тихін Амосович не знає, чи йому сміятися, чи висловлювати співчуття. Визволяє Федя. Він регоче молодим баском і впевнено заявляє.

— Больший, а, видать,— ще малохольний!

Петро Павлович ображено, трохи прищурившись, дивиться на Федю і зневажливо цідить крізь великі жовті зуби:

— Сам ти... малохольний! Таке з дитиною трапилося...

— Нещастя! — підхоплює Тихін Амосович і має від Петра Павловича вдячний погляд.

Їх наздоганяє Микола Григорович, русявий, стрункий красунь, помічник машиніста.

— Здорові, козаки! — кричить він і його спітніле обличчя виблискує здоров'ям і силою.

— Здоров, козаче! — відповідає Петро Павлович.

— Здрастуй, Миколо Григорович, здравствуй — відповідає Тихін Амосович.

— Здрастуйте, товаришу Рябченко, — відповідає Федя.

— А як нащот пивця? — підморгує Микола Григорович, — хто ставить?

Тихона Амосовича тут немає.

Він поспішає додому, але не може зникнути, бо Петро Павлович розказує йому про те, що вчора купив корову.

— Симентальської породи, — каже Петро Павлович, — молокаста корова...

— На паях, може? — до повітря звертається Федя, бо ніхто не відповідає Рябченкові.

Але Рябченко уже зачув про корову.

— Значить, з тебе випивка! — бере він під руку Петра Павловича.

— Чого?

— А корову купив?

— Ну, купив...

— За які гроші?

— За совєцькі... Живи так, як я, і сам купиш!

— Знаємо, як ти живеш... Могорич!

Петро Павлович хіть-нехіть мусить поставити півдюжини, „щоб корова більше молока давала“...

Пивна — невеличка кімната, за нею ще кімната темніша.

Ідуть до темнішої.

На стіні портрет товариша Петровського, в кутку естрада.

Попід стінами столики, пооббивані ясноглубою клітчастою циратою.

Стіна зверху розмальована орнаментом — серпи й молоточки під трафарет.

— В мене троє дітей, — бубонить Петро Павлович, — дітям без молока не можна...

— Діти — квіти майбутнього! — випалює Федя, а Петро Павлович здивовано зводить плечі й хитає головою. Федя знічується.

— Молока з базарю не наносиш... Півдюжини! — до офіціанта.

— Вам з музикою?

— Обійдемося й так...

Музики на естраді скисають. Їх двоє — піаніно і скрипка.

Скрипка — тонкий, високий, як Петр Павлович, і рудий.

Піаніно — товстий з синіми губами й чорним волоссям.

Вони обидва в сірих толстовках.

У скрипки волосся старанно розчісане набік і зализане чимсь нудно-пахучим.

У піаніна волосся пнеться кушиками вгору. Схоже на те, що кушки бузини хочуть бути дубами.

Компанія п'є пиво і зрідка перекидається словами, наче опукою.

Петро Павлович кине слово, його підхопить Тихін Амосович і одкине до Феді, Федя перекине його до Миколи Григоровича і так знов... Слова порожні, інколи слово, як опука, впаде на стіл між шклянок у калюжу пива й плаває по поверхні, не втопає...

— Ну, що? Підемо? Ей, товаришу! — кричить до офіціанта Петро Павлович.

— А ми не пай-дьом... Правда, Федю? — агітує Рябченко.

— Не підем, — погоджується Федя, — куди його йти?

— А чого сидіти? Получку пропивать? Нащо воно схоже?

— Правда ваша, Тихоне Амосовичу, — погоджується Федя, — нащо воно схоже?

Але з місця Федя й не рушить.

— Та чого його йти? — ловить за рукав Петра Павловича Рябченко. — Випиймо ще... А то що це за випивка, що випив і не поригав?

— Ваша правда! — і з ним погоджується Федя.

— Дюжину з музикою!

Музики на естраді оживають.

Піаніст бере бравурні акорди.

Скрипаль наструює скрипку.

— На окраїне, где-то в гораде, — наспівує Микола Григорович, дивлячись услід Тихону Амосовичу й Петру Павловичу. — Пішли? Ну, йдіть... Ми на вас наживали! Правда, Федю?

Федя погоджується.

5

Петро Павлович купив корову.

Яке відношення має ця подія до душевного стану Тихона Амосовича? На перший погляд ніякого. Що Тихону Амосовичу з цієї купівлі? Ні прибутку, ні збитків.

Діти Петра Павловича — Лянька, Сонька й Васька — питимуть молочко, Марфуша зніматиме сметанку, збиватиме масло, робитиме сир... Е, мало чого не буває од корови в господарстві. Масла не купувати, ще й продати можна — зайва копійка буде... Теля продати теж або ж зарізати...

Як бачите, купівля Петром Павловичем корови до душевного стану Тихона Амосовича відношення має...

Прикра новина.

Вона зіпсувала настрій Тихону Амосовичу не на один день.

Тихін Амосович майбутнього свого не уявляв без корови, без вареників в сметані — і раптом, коли до цього вже так недалеко, його друг, його запеклий ворог Петро Павлович купує корову... Він ніколи не гадав, що Петро Павлович додумається!

Вже п'ючи пиво, промовляючи чемні ввічливі слова до Петра Павловича, він відчував у собі хвилі ворожости, що трохи не хлинули поза його свідомістю... От було б! Та Тихін Амосович стримав себе. Він вміє стримуватись, хоч це й боляче... Настане час, коли він дасть волю своїм чуттям, тепер ще не слід...

Тихін Амосович дванадцять років працював на млині разом з Петром Павловичем. Спочатку він став підмітальщиком. Петро Павлович був помічником вальцевого й відтоді весь час так. Завжди на один щабель нижче. Тоб-то й утримання менше, а значить і жити гірше.

В Тихона Амосовича навіть з'являлося бажання, щоб Петро Павлович помер, чи щось інше щоб трапилось, аби він — Тихін Амосович — міг би стати за вальцевого.

Часом Тихону Амосовичу снилися бридкі кошмари, в яких він грав ролю в убивстві або каліцтві Петра Павловича. Після того на роботі він довго не міг дивитися в очі вальцевому. Він не був жорстоким, ні, він з острахом відкидав од себе подібні думки, він боявся їх, бо був м'якосердечним боягузом. Проте, коли б щось мимо його волі трапилось з Петром Павловичем — він не плакав би.

В думках про корову Петра Павловича та про своє майбутнє Тихін Амосович пройшов кілька вулиць і провулків й нарешті опинився коло будинку поштово-телеграфної контори.

Будинок стояв за кам'яним з залізними штахетами парканом і, як і паркан, фарбований був темнозеленою фарбою.

Кілька дерев та кущів жовтої акації росли під вікнами.

Зовні будинок був веселенький, чистий і привітний, а всередині, як і всі будинки поштових установ, вражав своїми брудними підлогами, заляпаними атраментом різного кольору, запльованими багатьма відвідувачами.

Стіни без усякого плану тісно заліплені були всякими плакатами, об'явами та обов'язковими постановами, так що всі злилися в одну барвисту пляму, з якої не можна було схопити оком чогось окремого. Тільки напружуючи зір, можна було читати оголошення про державні позики, хоч воно й надруковано було великими літерами — в інших плакатах, в центрі яких цей мав приміщення — губився зір.

Тихін Амосович підійшов до віконечка з написом: „ощадна каса“.

Філіял ощадної каси був і при млині, де працював Тихін Амосович, але він вирішив грошей там не тримати, бо хоч таємницю внесків і забезпечено, а хто його зна, на очах у всіх, якось не зручно.

Співробітник прийняв у нього гроші й книжку, записав і подався кудись, сказавши почекати.

Тихін Амосович сів на стілець коло столу, на якому писали відвідувачі поштової філії. Стіл був брудний, покритий невеликим подраним шматком жовтого пропускнуго паперу.

Тихін Амосович ніколи не наважився б покласти на стіл руки, бо бачив, як на дошках столу бугорками лежала якась брудно-коричнева маса. Він взяв олівець і провів ним по дошці. Бугорки були брудом липким, огидним.

В цей час його покликали до віконця.

Приймаючи від співробітника ощадної каси книжку й перевіряючи вірність запису, Тихін Амосович між, иншим, сказав:

— А бруду тут у вас...

Співробітник підвів од столу свою білобрису голову й на обличчі в нього було щире здивовання: вперше людина заявляла про це в поштовій конторі...

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

6

Прокинувся по звичці, коли закричав гудок 16-го млина, й хотів був уже вдягатися, та згадав, що стоїть на другій зміні...

Басистий гудок шістнадцятого звучав густо й коротко й коли обірвавшись затиш, стало чути діскантовий довгий гудок їхнього, четвертого, млина.

Тихін Амосович перекрився через голову ковдрою, залишивши тільки дірочку для дихання, зобгався в бубличок, майже дістаючи колінами до підборіддя, й став дрімати. Чув, як за стінкою прокинулася господарка, як важко гупнула ногами з ліжка, як потягла з під нього — з-під ліжка — „генерала“.

— Ваше превосходительство... — кризь сон посміхнувся Тихін Амосович, уявивши собі господиню підчас конфіденційної розмови з „генералом“.

По хвилі заснув.

Снилося йому, що сидить він у Петра Павловича й п'є чай з морелевим варенням.

Васька Петра Павловича в нього на колінях сидить і бавиться ланцюжком від годинника...

Петро Павлович у новому костюмі, Марфуша в новому шарфі...

Завісочки на вікнах біленькі, чисті, схоплені посередині паперовими розанами.

Березовий буфет блищить свіжою поливою. Зі стелі на трьох мідних ланцюжках висить велика лампа з матовим дашком. Цукерниця, ложечки, шклянки — й ті блищать, наче щойно одшліфовані.

Тихін Амосович гладить по голівці Ваську, втирає йому соплі й каже до Петра Павловича:

— Може, в хвильки зіграємо?..

Каже й сам собі дивується.

Ніколи він не пропонував грати, завжди чекав, поки Петро Павлович запропонує. Це одне, а друге — в хвильки Петро Павлович не вміє грати, завжди вони грають в „п'ятсот одно“.

— Хіба ж ви не знаєте, що я в хвилики не граю?— мило всміхаючись, каже Петро Павлович.

— Ну, тоді у воза,— відповідає Тихін Амосович і знову дивується— у воза він сам не вміє грати.

Петро Павлович червоніє.

— Мабуть, нам не грати сьогодні... Що ж то за гра у воза? Я такої й не чув.

Тихін Амосович радіє. Він вже був злякався— дуже далеко залетів у своєму нахабстві.

— Ну, тоді давайте в „п'ятисотку“!

Петро Павлович веселішає.

— Васю,— каже він,— йди до мене...

— Не хочу...

— Йди-йди...— радить Тихін Амосович,— дядя щось дадуть...

Він нарешті розуміє, що це не Петра Павловича „найменшенький“, а його „найстаршенький“, втретє дивується, бо не пам'ятає, чи має він дружину...

Марфуша виходить з кімнати. Васька починає ревти.

Тихін Амосович кидається до нього й бачить, що Петро Павлович застромив Васьці великого цвяха у пупик.

— Ах, ви й підлий!— кричить Тихін Амосович і відчуває, як йому гостро виростають до колосальних розмірів „шевченківські“ вуса,— ах, ви ж негідний!

Збігають на крик Марфуша та якась незнайома жінка, по всьому видно, Васьчина мати, а його дружина, й уплутується Петрові Павловичу в настобурченого з переляку „йоржика“, Петро Павлович кричить:

— Кликали в гості, та ще й б'ється!

Так це Петро Павлович з Марфушою в гостях у нього? А чого ж це серед тижня? Ага! Це ж він купив хату... Так-так!

Марфуша перериває його думки добрим стусаном у груди.

— Ой!— кричить Тихін Амосович й прокидається.

— Й приснитися ж отаке!— позіхнув Тихін Амосович і заспаними очима обвів кімнату.

Було вже прибрано.

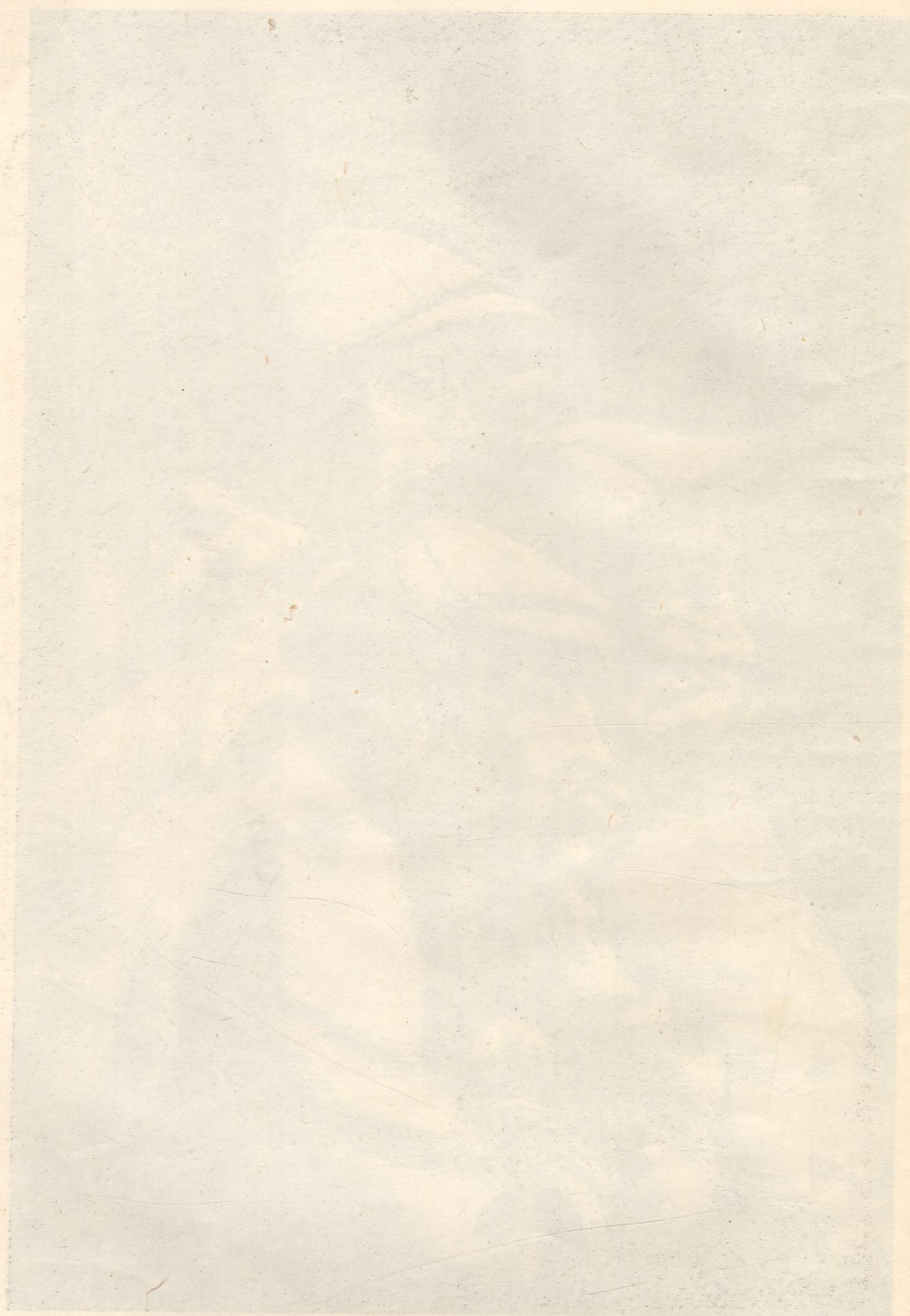
Від змитої підлоги тягнуло вогкою прохолодою.

Сонячний промінь крізь широку щілину в віконниці падав на стіл і в світло-тінях на столі:— оселедець на тарілці в оточенні кружало́к свіжих огірків та червоних баклажанів, присипаних перцем,

АРМУ. Касіян В.

Вночі на мості
(офорт) ,

Printed on request

ARMY KODAK B.

облитий олією та оцетом. Чорний хліб з блискучою шкоринкою й товстим у палець закалом; кавун недбало розкраяний на великі скибки, світиться наскрізь яскраво-червоний з чорними крапками насіння у соковитому тілі... На поливі глечика з молоком промінь грає наче на справжній зеленій порцеляні.

Тихін Амосович встав з ліжка.

Його невеличке худорляве тіло губилося в просторах і довгих б'язевих кальсонах. Він зав'язував їх як-понижче на ногах і все-таки вони падали широченними величними бганками, так що можна було подумати, що то не кальсони Тихона Амосовича, а шальвари якоїсь перської чи турецької красуні.

Вмивався Тихін Амосович на кухні, під бляшаним умивальником. Обережно поклав шматочок делікатного мила в зелену з дірочками мильницю й витерся грубим, полотняним рушником.

В помешканні було тихо.

Господиня пішла, мабуть, кудись.

Тихін Амосович сів снідати.

Їв оселедець з огірками... Огірки свіжо й приємно хрумтіли на зубах, баклажани прискали соком і жовтуватим дрібним насінням. Від них рожевів у тарілці оцет.

Коли покінчив з оселедцем — повстало несподіване запитання. Був кавун і молоко. Дві речі, що одна іншу виключали. Коли з'їсти кавуна — не можна було б пити молока. Коли випити молока — не можна було б поласувати кавуном.

Тихін Амосович довго вагався. Йому не було охоти псувати шлунка, хотілося й кавуна, й молока і він не знав, що вибрати. Він згадав нарешті, що молока доведеться вжити після огірків та баклажанів і рішуче звернув до кавуна.

Солодкий! Соковитий! Прекрасний кавун!

Скибка за скибкою кавун зникав у шлункові Тихона Амосовича.

Сінешні двері стукнули.

— Вже встали?

— Уже... — відповів Тихін Амосович, і господиня ввійшла до його кімнати.

Це була старіюча жінка. Вдягнена в сіру спідницю й квітчасту кохту з бантовими бганками на спині й спереду, вона скидалася на дзвоник з ручкою, що вживається на велелюдних зборах для встановлення тиші. З надто низької й надто широкої постати випирав посередині гудзик — голова, пов'язана по-бабському чорною хусткою.

Здавалося, варто було натиснути на гудзик-голову, щоб у середині в господининій постаті щось задзвонило.

Це була надзвичайна жінка.

Що-ночі вона бачила не менш трьох снів. Коли вже два, так це мало. А один обов'язково мусив приснитися.

Снилася їй усяка нісенітниця, а найбільше війна. Це тому, що син її, дрібний чиновник поштово-телеграфної контори, добровільно пішов захищати єдину-неподільну, і з військом Врангеля ушився за кордон до Туреччини.

Вона одержувала од сина листи з обіцянкою приїхати в кожному з них. Листи одержувала не дуже часто, чекала їх нетерпляче, тому їй снилася війна, бо на війні стріляють, а постріл віщує звістку, а кров — звістку від кривного родича.

— Вже й поснідали? — подивилася на стіл Тетяна Гавриловна. — А я оце на базар бігала. Бубликів вам до молока принесла...

Бублички, свіжі, рум'яні, маком обсипані, милували око, викликали слину в роті...

Тихін Амосович повагався, узяв бублик і став їсти, вмочаючи в молоко.

Бублик бубнявів, від нього відпадали шматочки в шклянку, з них та молока утворювалася кашка, Тихін Амосович набирив її ложечкою і їв, вимащуючи вуса.

— Оп'ять ви мені сьогодні снилися... Снилось мені, як будто німці наступають на наших. Наші біжать, тікають, падають... Ви біжете, пригнали вас у куток, ви як повернетесь, та як піднімете гвинтівку, та як стрельнете! А німець і впав... А кров!.. А кров!.. Так і полилася річкою!..

Тетяна Гавриловна подивилася на Тихона Амосовича й продовжувала:

— Це, мабуть, мені звістие буде од Сашеньки...

— Мабуть, буде, — погоджується Тихін Амосович, хоч у сні він і не вірить.

Бублики та молоко з'їдено.

Тетяна Гавриловна прибирала з столу.

Тихін Амосович відчув приємне бурчання в шлункові, вдягнув піджака і вийшов з хати...

Два кривих люстра на всю височінь низького помешкання ростуть од столика, що завширшки в третину метра тягнеться вдовж усієї стіни.

Стіни оббито зів'яло-бузковими шпалерами. Місцями по них руді плями.

Вікна затягнуто тонкими білими фіранками.

Тхне дешевим одеколоном і поганим мильним борошенцем.

В розгойданому кріслі, відкинувши назад голову, сидить Тихін Амосович. Крісло високе і ноги ледве торкаються кінчиками чобіт до обов'язкової трикутної підніжки.

Голяр милить Тихону Амосовичу щоки.

Тихін Амосович дивиться на себе в люстро й неприємно вражається тим, що в нього ліве око опинилося вище правого, вуса ростуть один вниз, другий вгору і взагалі все обличчя перекошилося й розпухло.

Він заплющує очі і віддається на волю слизьких, холодних рук голяра — може перерізати горло, може й ні, то як схоче.

В нього колосальна уява.

Він аж здригується, так до подробиці яскраво бачить себе у почервонілій од крові мильній піні...

Розплющує очі.

Голярка шкрябає.

Тихін Амосович морщиться.

Хоч би швидше скінчилися ці муки.

Але, як на зло, голяр робить свою справу не хапаючись — в ряди-годи хтось зайде до приватної голярні.

Нарешті закінчено.

Голяр прискає на Тихона Амосовича розбавленим одеколоном з примітивного пульверизатора. Це переламана надвое рурка, один кінець у флаконі, другий — в роті.

Голяр надимає щоки, наче дме у валторну, потім схоплює серветку й махає нею перед обличчям Тихона Амосовича.

Одеколон заходить в уразки, щимить. На допомогу з'являється руде борошенце з нікелевої шабатурки.

— Все!

Голяр витирає слизькі руки об свого несвіжого халата, отримує 30 копійок, і Тихін Амосович виходить на вулицю. Настрій у нього вже зіпсований. До цього причиною є також несправність шлунку. Молоко, кавун, огірки й оселедець зробили своє. Взагалі йому дуже легко зіпсувати настрій. Тихін Амосович присягається в думці ніколи не змішувати огірків з молоком.

Вулиця гаряча й порожня.

В сквері кричать, галасують діти.

Іде ломовик порожняком, не кваплячись, крутить цигарку. Ломовикові ноги звисли з підводи й хитаються. Підвода торохтить по каміннях — вулиця єдина в місті брукована. Кобильчина, видимо, зденерована незвичайним торохтінням, весь час повертає голову до свого власника: час уже, мовляв, звернути на затишну вулицю!?

В Пустоградi всі вулиці затишні.

Навіть найбільш шумна, в порівнянні з вулицею великого міста, звучить, як літня муха в порівнянні з примусом.

Немає нічого кращого, як жити в Пустоградi! Виходиш на будь-яке перехрестя і, в будь-який край глянувши, бачиш кінець міста. Його будував, мабуть, якийсь миргородець, бо тільки уроженець цього оспіваного незчисленними письменниками, починаючи від Гоголя, міста, міг збудувати Пустоград в улоговині між незчислених бугрів. На весні, коли тане сніг, і в -осени, коли йдуть дощі, з бугрів на місто біжать потоки води, на вулицях калюжі глибокі й широченні. Можна топитись! Пішохідів, як водиться, немає, стрибають обивателі з цеглини на цеглину, ... Да! Немає нічого кращого, як жити в Пустоградi! Ні вітрець з -за бугрів не повіє, задуха й курява... Порох набивається до рота, лізе в ніс.

— Геп-чхи-и! — з варіяціями чхає Тихін Амосович і чує:

— На здоров'я, козаче!

— Спасибі, — відповідає Тихін Амосович і тисне руку Миколі Григоровичу Рябченку.

— Відкіля йдеш?

— З голярні, хай їй усячина! Бачиш, як подрпали?

— А ти хіба в голярню ходиш? Я, знаєш, сам голюся...

Микола Григорович знає слабе місце Тихона Амосовича — хоробливу любов до ощаджень. Микола Григорович продовжує:

— Самому голитися чистіше, та й дешевше обходиться, ніж у голярні...

— Хіба дешевше? — зацікавлюється Тихін Амосович.

— Ясно, дешевше!.. Тридцять копійок за раз, чотири рази на місяць — це руб двадцять, а увесь прибор ти за п'ять-шість карбованців придбаєш. Дешевше вийде, а потім вже тільки на мило гроші треба.

— Ну... А важко самому? — далі допитує Тихін Амосович.

— Де там! Де там! — сміючись махає рукою Микола Григорович. — Зовсім не важко. Я вже цілий рік сам голюся, й нічого, знаєш, звик... Ні пошести не боюсь ніякої... А в голярні сам знаєш, яка чистота.

— Неодмінно придбаю собі прибор, — каже Тихін Амосович.

— І добре зробиш! Тільки чого ж відкладати? Я можу піти з тобою, допоможу вибирати... Га?

— Ні, — каже Тихін Амосович, — мені зараз ніколи! Хай иншим разом...

— Ну, як так, то й так... Прощавай, козаче!

— Бувай здоровий, Миколо Григоровичу.

І йдуть у протилежні кінці.

Тихін Амосович швидко поспішає додому переодягатись та йти на роботу.

Микола Григорович повагом, не кваплячись...

Він усміхається.

Нічого не значить, що Тихін Амосович голярки не купить сьогодні — ідею кинуто й він не спатиме ніч, а завтра її здійснить.

Микола Григорович озирається через плече, бачить сутуловату спину Тихона Амосовича аж в кінці кварталу й швиденько вскакує в розчинені двері комунальної голярні...

Йому весело.

— Приходьте до нас завтра! — сказав Петро Павлович, коли вони разом виходили з воріт млина. — Марфуша надумала гулянку справляти. Завтра моему найменшенькому два годи сповнюється. Тільки ми не дома гулять будемо, а підемо, мабуть, у Полтавський ліс... Га? Як ви скажете? Хороше в лісі...

— Хороше! — погодився Тихін Амосович, — хороше... Краще, як у хаті.

— Душно в хаті... Вночі так потом обливаєшся. Я вже пробував надворі спати, так якийсь чорт з-під голови штани витяг... І народ же пішов, прости господи!

— Так і дивиться, де що погано лежить...

Ішли.

Ззаду чорнів корпусами млин.

Наздоганяли робітники.

Молоді поспішали додому переодягнутися, перекусити, щоб встигнути ще на третій сеанс до кінематографа.

Десять годин.

Гудок одкривав.

Відбивали на дзвіниці години й дзвін утопав у прозорості вечірнього повітря.

Пустоград спав.

З профспілкового саду чується: фальшивить в оркестрі „альтушка“.

— Так прийдете, Тихоне Амосовичу? — ніби з просоння сказав Тихін Амосович. — Я ще Миколу Григоровича прохав, казав, що прийде. Ми по-тихому, по-сімейному...

— Неодмінно прийду...

На розі їхні дороги розходилися.

Вони зупинилися, закурили й кожен пішов у свій бік. Тихону Амосовичу приємно було, що його запросили на сімейну гулянку, хоч був і неприємний бік у запрошенні — треба купувати імениннику цядьку.

Непередбачене втрачання... Згадавши про витрати, Тихін Амосович згадав про бритву.

— Треба неодмінно купити, — вирішив він, стукаючи в вікно до Тетяни Гавриловни.

— Зараз! — почувся приглушений голос з-за вікна й незабаром двері будинку відчинились.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

10

— А вам учора листа принесли, — сказала, подаючи снідання, Тетяна Гавриловна. — Забула віддати. На вікні лежить...

Тихін Амосович знав, від кого лист, тому спокійно прийняв з рук Тетяни Гавриловни склянку молока.

— Спасибі, — сказав він і вмочив у склянку шматочок хліба.

Тетяна Гавриловна пішла з кімнати, але на дверіх зупинилася. — Значить, не дарма мені стрілянина й кров снилася... Мабуть, од брата лист? Як кров сниться, од родича должно бути.

Тетяна Гавриловна знала, що Тихін Амосович ні з ким більше не листувався, і тому говорила впевнено.

— А чого ж мені не сниться? Мені лист, а вам сниться! Дивно...

Тихін Амосович закінчив пити молоко й узав з вікна листа.

— Важкий лист! Аж на двадцять копійок марок наліплено...

Розірвав конверта. В ньому був лист на аркушику поштового паперу і фотографічна картка, наліплена на грубий кардон.

Тихін Амосович сів до столу, одсунув порожню склянку і дивився на картку.

Широкоплечий військовий з голеним обличчям сидить на стільці, коло нього стоїть жінка в простій сукенці, стрижена, як хлопець, а коло ніг жінки, на маленькому стільчику, дівчина років п'яти.

— От так! — подумав Тихін Амосович. — У брата дочка вже он яка, а він ще й не писав, що одружений...

Картка перейшла до рук Тетяни Гавриловни.

— Оце ваш брат? А жінка в нього стрижена... Комуністка тоже, мабуть! І дочка...

— Тихін Амосович не відповів.

Брат писав дрібно і чітко

„Здоров, Тихоне!

Тобі, я знаю, не цікаво листів моїх читати, не дуже ти з них радієш, якби радів, то за шість років, може, хоть рядок мені написав би. Мабуть, не потрібний я тобі, не цікавий. А ти для мене багато значиш. Що-дня про тебе думаю. Як живе Тихон, мій брат? Що з ним діється? Чи здоровий? І не тільки про ці дрібниці, бо це, братухо, дійсно дрібниці. Всі ми живемо як-небудь, може, й не так таки треба було б жити. Инакшого нам життя треба, не задовольняє нас наше... От ізнов тепер про старе: про що не пишу тобі, а до старого звертаю. От того, що не задовольняє, я й пішов добровольцем на Врангеля. Не чекав мобілізації. З того ми й розійшлися з тобою. Не забув? Тобі все тиші та спокою хотілося, щоб десь, як котові, сметанку злизувати та дітей плодити, та щоб коло хати садок був, щоб вийти у садок, та квіточки нюхати... Гарно ж пахне! А мені, Тихоне, таке життя не сподобалося... Мені, Тихоне, не думалося про садки, коли люди з голоду пухли та ворог насідав, от і пішов! Ну, так чого ж його нам сваритися! Образився ти? Було за що. Я тебе й собакою називав і жабою на болоті. І знов таки, було за що називати. Ти, мабуть, і досі собі кумкаєш? Думаєш, що живеш добре? Що кращого життя тобі не треба?.. Хату купив? Якщо не купив, так, мабуть, збираєшся.. Я тебе добре знаю — в тобі батькова кров тече. Якби не злидні, та якби залишилися ми в селі господарювати, крепкий би з тебе хазяїн був. Сам би не доїдав, не допивав, жінку б голодом морив, як наш батько, дітей у найми гнав, а копійки складав та в люди б пнувся. Ото й батько наш такий був! Й нас на заробітки послав, щоб зайвого пуда не з'їли. Вибився в люди. Як жив злиднем, так і помер злиднем... Ну, то й царство йому німецьке, не про мертвих мова, хоч воно й батько. А от не розумію я тебе. Нікого у нас в роду куркулів не було. І мати, покійниця, тудяща жінщина була, а дух у тобі куркульський сидить. Проти нового всього, чим його й виганяти? Якщо у куркуля він, так це понятно. Йому наші порядки не по душі. Він на них вовком дивиться, бо в нього й земля, й коні. А в тебе ні кола, ні двора. Сам ти робітник, власть твоя робоча, а ти теж вовком. Того я й листи тобі всі шість років пишу. Брат же ти, не можу я дивитися, як ти робочий, та збоку стоїш дивися, як ми пнемося з важкою ношею вгору крутезну, та

ще й сичиш... Признавайся, Тихоне, сичиш, мабуть? Ти собі мовчати можеш, твоє діло, а я до смерти тобі спокою не дам — писатиму, по голові битиму, може, вдовбаю що час уже замирися нам. І не тільки зо мною замирися, з часом нашим важким, підійти до нього ближче.

Оце посилаю картку тобі. Моя дружина і дочка її Оля. Гарне дівча, усе в матір. Живи здоров. Нашу частину в інше місце пересувають. Тут на звороті й адреса.

Антон

Тихін Амосович забрав в Тетяни Гавриловни картку і разом з листом сховав у конверт. Коли б не картка, він знищив би листа, як і всі попередні, але картку нищити було шкода, руки не піднімалися на відтворені постаті людей, що десь сущі. Тому на цей раз не знищив листа... А відповіді хай почекає!

Тихін Амосович вдягнув піджака, конверт з картокою та листом поклав до внутрішньої кешені.

Антон?

Молодший брат Тихона Амосовича, командир роти в червоній армії. Шість років не бачились. Шість років писав Тихону і ні разу Тихін не відповів.

— Ну, що ж? Значить, життя роз'єднало... — думав Тихін Амосович, виходячи з дому.

Дзвонили в церквах. Плив передзвін над містом.

Сонце...

— Брати? Е-е, що там брати... Ти — брат мій, а хлібець їж свій. Не по-однаковому живемо, не по-однаковому думаємо.

Назустріч вулицею йшли знайомі й незнайомі. Зі знайомими Тихін Амосович машинально вітався, незнайомі проходили перед очима, не залишаючи сліду в свідомості.

— Брати? Я за життя тихе, спокійне, без зайвого шуму, без колотнечі... Я жаба болотяна!

Єдина на Пустоград асфальтова панель розігрілася, майже танула під гарячим сонцем. На ній лишалися глибокі сліди підборів. Тим глибший слід, чим важча людина пройшла. А від підборів Тихона Амосовича слід не глибокий, ніби він ледве торкаючись асфальту йшов. Легкий увесь Тихін Амосович, як реп'ях, і не важить зовсім, а буря не змела. Реп'яхом вчепився за життя й тримається...

— Виходить, я жаба болотяна, живу в багні, Антоне... Ну, що ж? Творив бог світ, творив болото, чоловіка й жабу. Треба комусь жабою бути... Не ти, так я.

На телеграфний стовп зліз монтьор, прив'язавши сталеві лапи до чобіт. Прикріпився пасом до стовпа і щось там мудрує плоскогубцями. Дріт розплутує, перемотує.

— А от ти, Антоне, захотів инакшого життя. Перебудовувати захотів? Будує, перебудує... Он отой монтьор, що на стовпі, думаєш, йому користь від того, що він телеграфну лінію справляє! Він за все життя, може, телеграми нікому не послав... Будує, Антоне! Хтось поживе замість тебе.

Крамниця „Дитячий світ“.

У вікнах ляльки, пароплави, барабани, коні, залізничі, рушничі й гармати.

— Хтось уже й пожив замість тебе! Оженився ти, Антоне, й то не по-людському. Жінка в тебе стрижена, теж, мабуть, „будує“... а хто то їй дитину змайстрував?... Га, Антоне? А ти годуй байструка! От тобі й нове життя... Що толку з нього?

Службовець з крамниці „Дитячий світ“ з-за стойки, встановленої різними цяцками, запитав:

— Чого зволите?

Тихін Амосович ткнув пальцем у перший, що стояв на стойці, пароплав, фарбований білою й голубою фарбою, з чердаком, димарями, фальш-бортами, капітанським містком і навіть з ляльками команди на спардеці.

— Скільки це коштує?

— Шістнадцять карбованців 35 копійок...

— Ого! — Вирвалося в Тихона Амосовича. — Мені подешевше.

— Тоді можна ось оце пароплавчик, за п'ять...

— Та й дорого як у вас!

— Ну, от паротяг — за три карбованці...

Тихін Амосович розгублено обвів очима прилавок.

— А он та дудка... Скільки?

— Сімдесять п'ять копійок.

— Покажіть.

Службовець байдуже подав йому трубу.

— І грає вона?

— Грає, — буркнув службовець.

Тихін Амосович подув у трубу, викликав з неї різкий неприємний звук, і, знову перепитавши про ціну, пішов до каси.

Нарешті він міг вийти з крамниці. Труба була вже загорнена в папір і вмістилася в кешені. Службовець проводив його насмішуватим поглядом.

Тихін Амосович не помічав того. Він увесь був у полоні своїх думок, навіяних братовим листом.

— Брати? Тільки того, що з черева одного!.. Ти собі, Антоне, мудрий, будуй, живи по-новому, а я по-своєму. Кожний живе, як хоче, та як може. Можеш не тягти мене на свою стежку.

Він підходив до помешкання Петра Павловича.

Зайшов у двір і стежкою поміж бур'янами, калачиками, травою — гулявкою прямував до флігелька в кутку двору. На порозі флігелька сидів Петро Павлович, на руках у нього Васька.

— В кожного своя стежка,— продовжував думати Тихін Амосович,— багато тих стежок, а ведуть вони всі на кладовище... Так що я, Антоне, свою стежку хочу не поспішаючи пройти, найдовшу вибиратиму...

Тихін Амосович привітався з Петром Павловичом, погладив по голівці Ваську і разом з господарем пішов до будинку.

11

Слід було прийти трохи пізніш. Та раз прийшов, не стати ж його виганяти?!

Щоб згаяти час, поки вернеться з церкви з Льонькою та Сонькою Марфуша, Петро Павлович завів балачку. Перш за все він сповістив.

— Марфуша ще з церкви не вернулася...—і, хоч на обличчі Тихона Амосовича не з'явилося й тіни здивовання, продовжував:— я сам до церкви не ходжу, а їй не забороняю. Я кажу, ти, Марфушо, попам віриш, а не богові. Богу можна й на смітникові помолитися, На смітникові, каже, кури гребуться. Молись ти там. А я до церкви піду, там півча співає. Ну, йди, кажу, а я вдома сидітиму... А ви як, до церкви ходите?

— На великдень, Петре Павловичу,— відповів Тихін Амосович, дивлячись, де б його покласти кашкета,— тільки на великдень і ходжу.

Петро Павлович жваво підхопив:

— Тільки на великдень! І я тільки на великдень... Я для людей. Не партійний же ж, ну, люди й балакають, Марфушини родичі... Для людей чого не зробиш?

В цей час Васька, що його Петро Павлович покинув на призволяще, захопившись розмовою, здерся на стілець, звідти на столик, притулений до стіни, обвішаної „фотографіями“ в черепахових рямцях.

— Папасо, а це я!— скрикнув Васька, вказуючи пальцем на одну з фотографій.— Дивіца, папасо...

Петро Павлович блаженно сміючись, зняв зі столика Васю.

— Такий карапуз!

— Добрий хлопчик, — нарешті знайшовши місце для свого картуза, пробурмотів Тихін Амосович.

— Оце ми його знімали, — подав Тихонові Амосовичу картку, що на ній вказував Васька.

Тихін Амосович побачив обличчя годованого, круглоголового, вудатого „карапуза“, що сидів на генералі.

— Добре знято! — щиро захоплюючись, крикнув Тихін Амосович. — Хто знімав?

— А цей, наш... — клацнув пальцями Петро Павлович і нарешті пригадав. — Штенберг... Добре зняв! Як живенький... Васю, — нахилився він до синка й показав йому картку. — Хто це такий:

— Я, папасо...

Васька рвав з рук батька картку в черепаховій рямці.

12

В кімнату з криком забігли Льонька й Сонька. Забачивши гостя, вони засоромились.

Сонька вперше вдягла нове платтячко з яркого ситцю і тому думала, що всі тільки на неї й дивляться. Вона почервоніла й вибігла. Льонька ж зупинився біля дверей і похмуро засунув палець у праву ніздрю.

— Ну й ідіотська ж звичка у дитини! — обурився Петро Павлович, — чисто геть пупик собі розколупав, тепер цілими днями палець з носа не виймає.

— Думає хлопчик, — розсміявся Тихін Амосович, — без пальця тут не обійдешся...

— Я йому за таке думання руки поодриваю... Льонько, ступай сюда!

Але Льонька, замість виконати батьківського наказу, кинувся з ревом до дверей і втрапив прямо матері в пелену.

— Та чого ти? — крикнула засапана Марфуша. — Оп'ять батько... Ти перестанеш дитину мучити?

Вона ще не бачила Тихона Амосовича. Вона захекалась і посиніла від злости. Її улюбленця зачеплено... Льоньку били? Думали бити? — Грім і блискавка.

Та Марфуша вже помітила гостя і одразу ж від обличчя в неї відхлинула краска, вона стала бліда, можна було думати, що втратить свідомість, але це на хвилину. Вона оволоділа собою, Льонька мав стусана у задничку й вилетів за двері. Марфуша попливла до гостя. Ясне сонечко. Чай з малиновим варенням.

— Тихоне Амосовичу! Здрастуйте!

— Поздоровляю... поздоровляю! — підвівся Тихін Амосович. — Дай бог вам діждати радості від нього... Від Колі вашого.

— Від Васі, — басом виправив Петро Павлович.

— Від Валі, — кивнув головою Тихін Амосович, готовий крізь землю провалитися від сорому й ніяковості: Марфуша тричі цілується з ним, тричі й навхрест.

— Від Васі... дай бог радості, — нарешті сказав Тихін Амосович і вийняв з кешені свій подарунок.

— Васю! Скажи спасибі дяді...

Вася прийняв з рук Тихона Амосовича дудку, подивився на неї широко розчиненими очима і в радісній розгубленості повторив:

— Васю, кази пасибі дя...

Всі розсміялися. Вася теж. Петро Павлович став його вчити дути у дудку.

— Отак, — сказав він і надув щоки. Тоді здалося, що волосся в нього на голові стало сторчка від натуги.

На порозі з'явився Микола Григорович.

— Драстуйте, козаки!

На ньому біліла простора сорочка, з трохи підкоченими рукавами, легкі штани „в полосочку“ облягали дужі мускулясті ноги, його свіже обличчя сяло веселістю.

— Драстуйте, козацька жінко! А де іменинник?

— Васю, — сказала Марфуша, — скажи: здрастуйте, дядю!..

— Дласту дя... — дивлячись у бік повторив Васька і сховав за спину подаровану Тихоном Амосовичем дудку.

— На, козаче, цяцьку, та рости великий, — розсміявся Микола Григорович і витяг з кешені теж дудку.

Тихону Амосовичу трохи не випали очі — однакові дудки, бляшані, зелені з золотими обводами й розміром однакі.

Васька, побачивши нову дудку, простяг руки.

Подарунок Тихона Амосовича покотився по підлозі.

Тихін Амосович не зводив очей з Миколи Григоровича.

Той здивовано дивився на свій подарунок, на Васю, одвів погляд і очі йому зустрілися з очима Тихона Амосовича. Вони б, здається, дивилися один на одного вічність, та Васька подув у дудку, різкий звук шарпонував їх по вухах і повернув до дійсності.

Марфуша роздратовано пересмикнула плечима й вийшла з кімнати.

Петро Павлович ходив коло гостей, головою трохи не достачаючи до стелі.

— Ну, поки самоварчик закипить, давайте в п'ятисоточку!

Гості погодилися.

Тихонові Амосовичу сором гриз серце. Можна ж було купити щось инше, не ту дурацьку дудку... та й Микола Григорович! Теж помічником машиніста зветься, а цяцьку дитині за сімдесят п'ять копійок купує!

Микола Григорович весело, мов нічого не було, кидав карти.

— Купуй, Тихоне Амосовичу! Карточки перший сорт, спеціально для тебе кидаю! В прикупі готові сорок.

— Шістдесят шість! — сказав Тихін Амосович.

— Шістдесят сім, — обережно надбавив Петро Павлович.

— Сімдесят, — підкинувсь угору Микола Григорович.

— За мною! Моя перша... Дешево не оддам.

— Сімдесят один.

— Вісімдесят, — погнав Микола Григорович. — Чого ви боїтеся, Петре Павловичу!

— За мною, — не здавався Тихін Амосович.

Петро Павлович не витримав.

— Сто! — крикнув він і склав карти.

Микола Григорович розвів руками.

— Без мене.

— Пасую, — підтримав його Тихін Амосович і прикуп лишився за Петром Павловичем.

— Та нащо він мені? — почервонів Петро Павлович і його величезні вуха рухнулися. — Дві дев'ятки, а в мене в картах третя! Одписуйте собі по двадцять п'ять очок... Тихоне Амосовичу, та-суйте карти!

Самовар на столі шумує, з білого чайника — гаряча пара.

Сонячний промінь падає на яскраво начищений бік самовару, зайчиком стрибає в люстро, люстро відкидає зайчика на стіл, де фотографічні картки...

Повна хата веселих зайчиків, самоварного шуму, стукання ложечками об шклянки і тихої розмови.

Тиха і мирна розмова йде між людьми, що не звикли тихо говорити. Всі кричать.

Мовчить лише одна, видимо безголоса жінка, Марфушина сестра у-других. Вона прийшла пізніше інших, але, як і всім, їй показали Васіну фотографію.

Вона хіхікнула до Марфуші.

— Що ви вигадаете з Петею... — і почервонівши виправилась, — з Петром Павловичем...

Більше від неї ні слова не почули за чаєм.

Безголосу жінку звали Ориною.

Орині, мабуть, було років тридцять п'ять, тридцять шість.

Бувши так само невисокою, як і Марфуша, вона в протилежність Марфуші, була худорлява, як тріска, мала землистого кольору обличчя, всипане „родинками“. Ці родинки сиділи де слід і де не слід: над правим оком, на лівому крилі носу і просто на лобі одна, завбільшки з царський срібний п'ятачок.

14

Після чаювання розгорілися дебати: брати чи не брати з собою дітей. Марфуша висловлювалася за те, що безперечно брати, бо ні на кого їх дома залишити. Можуть „перевернути хату догори“ ногами й сами покалічитись.

Петро Павлович згоджувався на те, щоб брати одного лише іменинника.

Гості ж радили дітей не брати, бо „вам же, Марфушо, од них спокою не буде“.

Нарешті дебати було припинено, бо Петро Павлович також перейшов на бік гостей. Льонька, Сонька й іменинник Васька залишалися вдома під доглядом сусідської дівчинки.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

15

Чомусь вийшло так, що кошик з провізією довелося нести Орині, а кошик з пляшками пива — Марфуші.

Чоловіки весело балагурили, йдучи весело попереду.

— Ех ви, кавалери! — похитав головою Петро Павлович, глянувши якимось назад. — Хіба не бачите, як жінщинам важко, хоч би допомогли!

Тихін Амосович винувато кинувся допомагати, обережно прийняв кошика з рук у Марфуші, а Микола Григорович і не подумав.

Він якраз розказував Петрові Павловичу свіжого анекдота і обидва весело герготали.

Марфуша, кинувши солодкий погляд у подяку Тихону Амосовичу, підпливала до них.

— Уже розпусничаєте? — роблено визвірилася вона на Миколу Григоровича. — Ви мені чоловіка портите...

— Чи чуєте! Трьох дітей чоловік має, а ви боїтесь за нього... Такого не спортиш.

Йшли затіненою стороною вулиці.

Назустріч люди, молодь.

Гуляють...

Головна вулиця містечка—це літній клуб. Сюди виходять у вільну годину зустрітися зі знайомими, побалакати, полузати насіння, пережати кісточку ворогам і друзям... Ех! Хіба мало про що є балакати у вільну годину містечковому обивателеві на головній вулиці?!

Кошик з дюжиною пива був важенький. І Тихін Амосович по-малу відставав від авангарду компанії. Піт юшив з нього, він вже в думці кляв себе за те, що взявся допомагати, а Миколу Григоровича за те, що той з таким байдужим виглядом виступає в своєму широченному костюмі поруч з Петром Павловичем та Марфушею.

Його наздогнала Орина.

— Важко?— сказала вона, перекидаючи свого кошика з правої руки в ліву.

— Важкувато,— не дивлячись на неї, відповів Тихін Амосович.— Жарить сьогодні добре... Коли вже воно це літо скінчиться?

— І я так думаю, Тихоне Амосовичу, та тільки вже знаю, що як прийде зима, знов казати будете: коли вже літо? Як не кажіть, літом краще. Холоду не боїшся, палива не треба... А зимою так намерзнешся в нетопленій хаті.

Тихін Амосович глянув на неї.

Вона розчервонілася від важкої ноші, від довгої ходьби по бугруватим містечковим вулицям, від спеки і її неприємне обличчя набрало вигляду зашмаленого шматка м'яса.

Тихін Амосович, одводячи погляд, сказав:

— Так що на людину ніколи не вгодиш, Орино. Людині завше чогось більшого хочеться аніж вона має.

— Воно так! А я вже звикла не хотіти більшого... З мене й цього доволі. Живу, як живеться! Чи добре, чи погано— не все одно хіба?... Все одно!

Тихін Амосович вслухався у її голос і забував, що голос цей належить жінці з такою неприємною зовнішністю. Голос був, як зелена лозинка, і, як зелена лозинка милує зір, милував вухо.

— Ні, не все одно, Орино. Людині наказано хотіти. Од натури наказано, щоб людина хотіла, а ви кажете, що вам усе одно... Хіба вам так таки нічого й не хочеться? Ну, заміж вийти... щоб діти були?

Орина змінилася в обличчі.

Вийшли вже в останню вулицю, ішли згори до млина, де працювали всі троє чоловіків. Там мали взяти човна і човном їхати до Полтавського лісу.

Орина зідхнула.

— Ну й що ж, що хочеться? Ні, неправда, не хочеться... Раніше хотілося, а тепер ні. Життя мене дуже вдарило, одбило охоту хотіти... Куди мені? — вона раптом кинула свій серйозний тон, і, неприємно кокетуючи, додала. — Мені вже швидко сорок буде...

Її зелений голос прозгучав різко, і навіть сліпий, що не бачив би її обличчя, сказав би, що він належить некрасивій, роздратованій жінці...

16

У великому човні розмістилися вільно й зручно.

Микола Григорович сів на весла, а Тихона Амосовича посадили стернити.

— Ти ж умієш? — питав Микола Григорович, — коли треба праворуч, то ти сюди, а ліворуч — сюди! А як просто, так ти отак! Поняв?

— Поняв, — відповів Тихін Амосович, хоч він нічого й не зрозумів з цих пояснень.

Жінки сиділи на середній лавці.

Марфуша обличчям до Миколи Григоровича, а Орина в протилежний бік — до Тихона Амосовича... Петро Павлович пристроївся на самому носі за спиною в Миколи Григоровича.

Пропливали попід мостом між товстими, почорнілими палями. Між ними ріка була мутно-лінива, темна й на ній грали сонячні зайчики, таким сміхотливим веселим ряботинням, що здавалося дивися на приємне, смагляве обличчя у крапочках ластовиння, що виступає крізь засмаглість шкіри. За мостом зникали корпуси млина, від міста доносився шум великого базару, скоро й місто зникло за черговим бугром, порослим в'орілою, жовтою травою. Недалеко вже й до лісу.

Сонце жарило.

Орина накрила обличчя хусткою.

— Боїшся колір обличчя зіпсувати? — глузливо звернулася до неї Марфуша.

— Мені боятися нічого! Не люблю, як шкіра лущиться.

Більш ніж усім від спеки діставалося Тихону Амосовичу. Піт котився йому з лоба, з щік, застрявав краплями у вусах, у ямочці на голеному підборідді.

Нащо було вдягати чорного піджака?! Він пробував його скинути та, тримаючи однією рукою стерно, трохи не перевернув човна.

— Постраждай ще трохи! — заспокоював його Микола Григорович, — вже недалеко.

АРМУ. Бура В.

Київський арсенал в Жовтні,
(літографія)

І дійсно, за десять хвилин допливали до лісу.

— Добрий вечір тобі, зелена діброво! — ухнув басом очманілий від спеки, як і всі, Петро Павлович.

— То вечір! Ще й не пив, а вже затменіє найшло! — засміялася Марфуша.

— А яка різниця? З пісні слова не викидають!

Вибірали місце де б причалити.

Ліс деревами збігав по берегу аж до самої води і зачарований зупинився, побачивши свій привабний відбиток, як у люстрі. Тут річка була вузька й де-інде дерева з протилежних берегів зпліталися вітами над водою, утворюючи зелений пахучий коридор.

На березі під деревами затишна, приємна тінь.

У верхівітах кричали птахи, десь довбав дзьобом кору засохлого берестка дятел, безліч мурашок, комахні різної повзало й нишпорило в буйній траві.

Микола Григорович білим рукавом витирав піт з обличчя.

Тихона Амосовича ломило розпарену сонцем спину. Він сів під деревом, прихилився спиною до стовбура. Орина виймала з човна кошики з провіянтом та пивом.

Марфуша вже лежала на траві, підстеливши Петрів Павловичів піджак. Петро Павлович подався в гліб лісу.

Микола Григорович кинувся на траву коло Марфуші, потягся, напруживши здоровезні м'язи, а потім підклав руки під голову й видихнув з грудей повітря.

— А що, кажете, захотілось у лісок?... Га? — і заспівав:

Пайдьом, Дуня у лісок,
у лісок...

Марфуша причепурила рукою волосся й прикрила спідницею ноги.

— Що ви й скажете!

— Ха-ха-ха! — реготав Микола Григорович і продовжував співати:

Та й виріжим лопушок...

Вернувся з лісу Петро Павлович.

Високий, він, здавалося, головою губився у верхівітах — коли лежиш і дивишся на стоячого, так здається.

В Петра Павловича був стомлений вираз обличчя. В „йоржику“ на голові застряли листочки, в руках він мав щойно зламану лозинку.

— Що, Петро Павловичу, зубки ріжуться? — повернув до нього голову Микола Григорович.

Петро Павлович поважна особа. Він знав своє місце й своє право в цьому товаристві, він з суворим виразом сів на траву і, не всміхаючись, сказав:

— Розморило щось мене... Так щоб заснути...

Він почував себе господарем і керовником. Хіба можуть бути протести? Петро Павлович так сказав! Але Миколі Григоровичу чужий авторитет ніщо. Він незалежна людина. Він може думати, як сам того хоче. Він може давати поради.

Микола Григорович не погодився.

— Спати? Та що ви, Петре Павловичу! Оце зараз випити, закусити, а тоді вже й спати... Проспимось, покупаємось та й додому...

Петро Павлович нехотя згодився.

— Як так, то й так... Марфушо! Оришко! Де ти там, Оришко?

Орина сиділа коло Тихона Амосовича і так само, як і Тихін Амосович, мовчала.

— Аж ось я, тут!— відгукнулася вона й підвелася.

Тихін Амосович думав про братів лист, про брата.

— Кажеш, Антоне, пора миритися? Я з тобою й не сварився! Ти ж перший, як уходив на фронт, вилаяв мене: сказав, що собака я, що як собаку слід пристрелити мене. Ну, чого ж ти, Антоне, не пристрелив? А тепер миритися приспічило.

— Тихоне Амосовичу! Ідіть до гурту!— крикнула Марфуша.— Що ви там ворожите.

Тихін Амосович і не помічав, що весь час ворухив губами, беззвучно вимовляв думані слова.

Він підійшов до гурту і сів між Марфушою та Ориною.

— Ну, що? Вип'ємо?— налила Тихону Амосовичу в склянку пива Марфуша і стала наливати у останні.

— Без мене, я пасую,— не дав своєї склянки Микола Григорович,

— Чого? Випейте!

— І справді, чого ви?— разом сказали Петро Павлович і Марфуша.

— Мені не можна... Лікар заборонив.

— Оттуди к лихій годині,— махнув рукою Петро Павлович.— Як лікарів слухати...

— Воду, каже, пийте... Я й захопив з собою перевареної!

Микола Григорович витяг з кешені своїх широчезних штанів півпляшки горілки.

— Ну ви ж і штукар!— кинула в його бік Орина, а всі зареготали.

— Так кому свяченої водички? Козаки!

Микола Григорович ножем оббив сургуч з корку, стукнув дінцем пляшки об землю, корок вискочив, а горілка запінилась на телинку, взялася безліччю пухирчиків, що одразу ж впливали на поверхню і полопались.

Тихін Амосович і Орина майже не пили. Всі дудлили пиво, випивали горілку й потроху впивалися.

Кожний впивався по-своєму. На кожного хміль впливав по-инакшому. Марфуша розчервонілася і все хотіла заспівати. Голоса в неї не було ніякого, але вона хотіла співати й тому викувала надшербнлим, якимсь шкляним голосом, що можна було думати—ось-ось розіб'ється:

„Ой, куме, куме, добра горілка —
Вип'ємо, куме ще й з понеділка

Петро Павлович упав у чорну меланхолію й дивувався де ж це міг взятися в його Марфуші отакій голос.

Марфуша продовжувала:

Продаймо, куме, рябу телицю —
Вип'ємо, куме, ще й у п'ятницю...
Вип'ємо куме, ще й у п'ятницю...—

Басом тяг за нею Петро Павлович.

Микола Григорович тільки потирав руки з задоволенням.

Він ніколи не впивався, хоч і випивав більше за всіх. Він дослухався до слів пісні і часом вставляв якесь слово.

— Уже й телицю продали? Люблю таких. Гулять так гулять!

Марфуша, підбадьорена тим, що її пісня так уподобалася слухачам, продовжувала співати:

Кидаймо, куме, всяку роботу —
Випиймо, куме, ще й у суботу.

— Козачко! Та годі вам! Ви ж так цілий тиждень прогуляєте!

Гей, від неділі до понеділка —
Випиймо, куме, — добра горілка.

Марфуша замовкла. І тепер уже Петро Павлович завів філософськи меланхолійно:

Гей, вип'ємо, куме, тут,
Бо на тім світі не дадуть.

Тихін Амосович з ввічливости підтримав його:

Хоч дадуть, хоч не дадуть,
Все ж випиймо, куме, тут.

— А пити вже й нічого,— зазирнула оком у пляшку Марфуша.

— Як так нічого! Роблено образився Микола Григорович і витяг з другої кешені другу півпляшки

— І пити будемо, і гулять будемо, а прийде ^{смерть} пора — помирать будемо! Правда, Петре Павловичу?

Петро Павлович був не від того, щоб не пофілософствувать, але зовсім на іншу тему.

— Ну,— сказав він несподівано,— я робочий, сочувствующий. Я в бога не вірю... Он спитайте в Тихона Амосовича, він знає! Я в церкву тільки для людей на великдень ходжу...

Петро Павлович і Микола Григорович подалися за дерева. Ішли вони обнявшись, хитаючись і п'яно співали:

Як у-мру-у-у, то по-оховайте-е-е...

Марфушу занудило.

— Орино,— сказала вона — ти не забула взяти м'ятних крапель?

— Не забула. Ось вони,— подала пляшечку Орина,— хіба вже треба?

— А для чого це? — здивувався Тихін Амосович.

— Тоже мужчина... Щоб не нудило!

Марфуша накрапала на шматочок цукру крапель, з'їла його і запила водою... Але краплі не допомогли. І, одійшовши за куш, вона стала блювати.

— І завжди ж так! — пояснила Орина. — Знає, що буде ригати, а п'є. Думає, їй м'ятні краплі допоможуть! Вип'є на копійку, а п'яна на карбованець... Що тут веселого?

— Нема нічого веселого. Сімейні люди, а не можуть, щоб потихому...

З лісу верталися Петро Павлович та Микола Григорович. Микола Григорович підтримував Петра Павловича, сміявся і співав:

Пускай могила мене накаже
За те, що лам-ца дрі-ца, хацаца!
Та я могили, ох, не боюся
І буду ламца дріца хацаца...

— Будеш? — гикав Петро Павлович. — Ламцаца?

— Буду! — продовжував Микола Григорович. — Бо я могили, ох, не боюся...

І вони обидва заливалися сміхом.

Петро Павлович, Марфуша й Микола Григорович спали в різних кінцях галявини.

Крізь густі корони дерев сонце зазірало на галявинку, гострим промінцем падало на обличчя комусь із сонних, той жмурився, закривав рукою обличчя чи одвертався од сонця... Марфуша сонною рукою вирвала лопушину й накрила обличчя.

Марфуша була як гора гарячого рожевого м'яса, і Тихонові Амосовичу аж моторошно було дивитися на її голі ноги в розтоптаних сандалях. Він одводив погляд і зустрічався з очами Орини.

Вона теж не спала, лежала за два кроки від нього, підклавши під голову руку.

— Не спите, запитала вона, — важко зідхнула і, не чекаючи відповіді, продовжувала, — оце так весело було... Іхали, жарились на сонці, напились, наїлись, та й спати завалились. Ви подивіться, як Петро Павлович вухом трусить!

Дійсно, Петрові Павловичу на вухо залізла якась комашка, йому було лоскотно і він, не прокидаючись, ворухив вухом.

— Як пес, — вже тихше додала Орина й знову зідхнула.

Лежали мовчки.

Тихін Амосович намагався не дивитися на її обличчя, хоч в тіні воно й не здавалося таким землистим.

— А тіло в неї мабуть...

Тихін Амосович піймав себе на цій думці, всміхнувся і став дивитися вгору в зелені корони дерев.

— Чого смієтесь? — підсунулась до нього Орина.

— Вірно ви сказали... У Петра Павловича вуха, як у пса лягавого, — відшукав причину своєму сміхові Тихін Амосович і поклав її руку на коліна.

Орина здригнулася і її рука механічно кинулася, щоб одштовхнути його руку. Але Орина не відштовхнула його руки.

Вони більш ні про що не говорили.

Тихін Амосович більше не міг сказати слова, бо бажання загрозувало задушити його, він вже відчував його гарячі пальці на своїй шиї, закрив очі й дихав коротко й часто...

Орина мовчала також.

Вона бачила, що робиться з Тихоном Амосовичем, і боялася лише того, що бажання його може згаснути.

З такою боязню вона дивилась на його обличчя і знала, що він з заплющеними очима бачить її.

Вона підвелася з землі і одійшла до перших дерев, що обрямовували галявину. Повернулася.

Тихін Амосович, підвівши голову, напружено дивився їй услід. У якомусь непомітному рухові всього Ориненого тіла він зрозумів її і, загубивши очі в траві, подався за нею...

Верталися додому, коли сонце вже зайшло і небо синіло в зеніті. Ліс шумів зеленими коронами дерев, а ріка відбивала вогні пожежі на заході.

Здавалося — лижуть воду червоносині язики сонячної пожежі, здавалося — гаряча ріка ось закипить, підніметься парою й човен вдариться днищем у висхле джерло.

Ріка була як холодний вогонь.

Холодний вогонь згасав, а з лісу крався, наповзав синій, глухий присмерк і нараз, наче сам злякався своєї темноти, запалив одинокого ліхтарика в небі.

З боків горбилися бугри, і п'яно пахла вигоріла трава.

Од міста чулися співи й весела гармонія — на кладовищі гуляла молодь, співала, сидючи на могилах.

Сілуєтом виріс міст.

Під мостом чорна тьма. Не видно було навіть мокрих паль, тільки блідий проріз між ними.

Коли пропливали під мостом, по ньому, по мості, торохтіла підвода і луна біла гулко у вуха.

Млин.

З полегченням вискочив з човна Тихін Амосович. Орина знов сиділа проти нього. Зате відчував він її гарячу ногу коло своєї ноги. І це нагадувало йому про те, що сталося в лісі. Він не засуджував себе, він просто боявся, що Орина не дасть йому спокою, боявся відповідальності, боявся наслідків.

Коли ж вийшли з човна, Орина й не підходила до нього, йшла спереду з Петром Павловичем та Миколою Григоровичем.

Тихін Амосович радів з цього.

До нього підійшла Марфуша.

— Чого це ви сумний сьогодні? — сказала вона й додала: — та це й ясно... Чоловік одинокий, як попаде поміж сімейні люди, зразу йому не по собі... Скільки вам років? Пора вам женитися, Тихоне Амосовичу!

— Пора, — погодився Тихін Амосович, але не тільки для того, щоб припинити балачку, як це робив він завжди, а й тому, що одружитись входило в його плани... Звичайно, не з Ориною. Але

одружитися час... І те, що було між ним і Ориною, тільки нагадало про необхідність. Це може пройти без наслідків, але може мати неприємний кінець.

— То й чого ж ви? Пора, то й женились би.

— Не найду собі пари. Мені, самі знаєте, жінки треба тихої, роботящої, щоб мене шанувала...

Марфуша засміялася.

— І тільки за цим діло стало?

— Тільки... Завтрішній день під вінець, аби було з ким.

— І добре! Я вам найду жінку... Що?

— Найдіть... Тільки щоб не стара, не товста й не брунетка...

І характером добра.

Марфуша зкривилася. Вона була якраз не молода й товста й брунетка.

Роблено засміялася.

— За характер не ручуся, а біляву, тонку й молоду знайти можна... А мені що за це?

— Помиримось, Марфуша... Чого вам про це турбуватися?

Марфуша й не турбувалася. Це питання вона поставила між иншим. Сватати було однією з небагатьох її пристрастей. Раз беручись за цю справу, вона віддавала їй всі свої здібності та енергію й неодмінно доводила до кінця. Про те, чи залишалася задоволеною новоспечена „пара“, говорити не будемо.

— Тільки одне, Марфуша,— нікому про це не говоріть.

— Сюрпризом? Чого ж, можна не говорити... Ви куди? Додому? А, може, до нас чайку попиту? Як знаєте...

Тихін Амосович попрощався з компанією й пішов іншою вулицею додому.

Вулиця йшла згори вниз. Він простував швидко, хотів спочити. На ганках будинків, на лавках коло воріт сиділи обивателі, лузали насіння, балакали.

— Тихоне Амосовичу!

Він зупинився. Його наздоганяла Орина.

Вона наблизилася, він відчув дотик її гарячої вогкої руки.

— Тихоне Амосовичу... Ви знаєте, де я живу? На Закопанській, у Роговенчихи... Ну... Оце й усе, що я хотіла вам сказати. Приходьте якось увечері? Тихону Амосовичу,— промовила з благанням у голосі... Стисла йому руку.

— Видно буде,— озираючись, відповів він їй, майже вирвавши руку, поспішив униз вулицею.

Орина подивилася йому вслід і повагом пішла вгору.

(Продовження буде)